Békési Imre

A mondategész mint jelentésegész

Előadásomban a m o n d a t e g é s z (Deme László kategóriája) nem mondattani, hanem elsősorban szövegtani kategória, így a mondategészen (elemi) s z ö v e g e g y s é g e t (‘Texteinheit’) értek. A mondategész elnevezésében azonban (mind nevében, mind értelmében) igen fontos az egész lexéma: analóg ugyanis a jelentésegész ‘egész’ értelmével, amiről előadásomban beszélni szeretnék. Évek óta viszonyokat nem elkülönült ellentétfajtként tárgyalja, hanem az elvi jelentésszerkezet egyik (fő) viszonyfajtként. Ezt az elvi jelentésszerkezetet reprezentálja az (I) séma.

(I)

$$\left[\begin{array}{cc} /A_{pr}^*/ & /B_{pr}^*/ \\ /A_p/ & de \quad /B_p/ \\ /A_q/ & /B_q/ \end{array} \right]$$

Az (I)-gyel reprezentált elvi jelentésszerkezet arra a feltevésre épül, hogy a „de” nem két jelentés, hanem két – lerövidítet – szillogisztikus érvelés (‘entitéma’) viszonyát jelöli (vö. Békési Imre, *Jentésszerkezetek interpretációs megközelítése*. Egy modell az argumentatív szövegtípus tanulmányozásához. JGYTF Kiadó Szeged, 1993).

Az (I)-gyel reprezentált elvi jelentésszerkezet komponensei egyaránt lehetnek tényállás-leírások, modalitásfajtkák képviselő ún. szubvilágalkotók, valamint performatív szerepű kifejezések. Az elemi szövegegységek mint jelentésegészek Petőfi S. János alapkutatásaiban e három jelentésszintre tagolódnak (Petőfi S. János, a *szövegszignifikáció aspektusai és azok szemiotikai textológiai tárgyalása*. Ebben: Szemiotikai szövegtan 2. 1991. 7-37). A jelentésegészet a következőkben e három szint szerint vázoló fel az (1) és a (2) példa elemzésével.

(1) „... [németül] *nem tudom megítélni, ha egy szöveg, egy fordítás hibátlan, de rossz, hibátlanul rossz, hogy nincs se íze, se büze, azaz nem élvezkedem vele*” (Esterházy Péter, *Egy kék haris*. Szépirodalmi, 1996, 143).

1. A tényállásleírások szintje

1. ((Ap) de (Bq))

1. 1. *Hibátlan, de rossz.*

1. 2. *Hibás, de nem rossz.*

2. ((Ap) de (Bp))

2.1 *Hibátlan, de nincs se íze, se büze.*

2.2. *Hibás, de van íze.*

3. ((Aq) de (Bp))

3. 1. *Rossz, de van íze.*

3.2. *Nem rossz, de nincs se íze, se bűze.*

4. ((Aq) de (Bq))

4.1. *Rossznak kellett volna lennie, de nem lett rossz.*

4.2. *Nem kellett volna rossznak lennie, de rossz lett.*

2. A modális tartalmak ('szubvilágalkotók') szintje

1.1. **Lehet**, hogy hibátlan, de **tény**, hogy rossz.

1.2. **Kétségtelen**, hogy hibás, de **el kell ismerni**, hogy nem rossz.

2.1. **Lehet**, hogy hibátlan, de **be kell látni**, hogy nincs se íze, se bűze.

2.2. **Kétségtelen**, hogy hibás, de **el kell ismerni**, hogy van íze.

3.1. **Lehet**, hogy rossz, de **el kell ismerni**, hogy van íze.

3.2. **Lehet**, hogy nem rossz, de **be kell látni**, hogy nincs se íze, se bűze.

4.1. **Lehet**, hogy rossznak kellett volna lennie, de **tény**, hogy nem lett rossz.

4.2. **Lehet**, hogy nem kellett volna rossznak lennie, de **tény**, hogy rossz lett.

3. A performatívumok (a kommunikáció legfelső) szintjén érvényesülő viszonyok

Ezt a szintet csupán egyetlen változattal szemléltetem:

Közlöm veled, hogy hibás, de **mentségére szolgáljon**, hogy van íze.

4. A jelentésszerkezet szintaktikai álszerkesztése

Állítom, hogy *hibátlan, de rossz fordítást* nem érdemes javítani,

TUDTOMRA ADTA, **meg van győződve róla**, hogy *a hibátlan, de rossz fordítást* nem érdemes javítani.

5. Brassai Sámuel példáját¹⁴³ – a fentiek alapján – a következőképpen lehet értelmezni:

„*Látom, de nem értem.*” (Brassai, 1877:87)

((Ap) de (Bq)) **TÉNY**, hogy *látom*,

((Aq*) de (Bq)) **FELTEHETŐLEG**, értenem kellene, *de EL KELL ISMERNEM*, hogy *nem értem*,

((Apr*) de (Bq)) Ha valaki egy kézbe fogható tárgyat lát, akkor ő (feltehetőleg) érti is azt, amit lát.

6. Egy szövegegység értékű mondat egész jelentésszerkezetének elvi vázlata

(2) [Egy íróküldöttség londoni fogadtatásáról Szabó Piroska útleírása:]

„*Mennyi magyar van itt. Persze nem jött el mind, van, aki megsértődött, ht nem jön, van, aki megsértődött, de azért itt áll, és dühös*” (Szántó Piroska, Bálám számara és a többiek. Európa Könyvkiadó. 1997. 271).

2.1. „*Persze nem jött el mind*”

¹⁴³ Brassai Sámuel, Logika-lélektani alapon fejtegetve. Kolozsvárt, 1877

Egyes entitéma:

(Ap)	Feltevés <i>megsértődött</i>
(Aq)	Tény <i>nem jön</i>
(Apr*)	Feltevés Ha valaki megsértődött, akkor az nem jön el.

Kettős entitéma

(Ap)	Feltevés <i>megsértődött</i>	
(Aq*)	Elvárás <i>de azért</i> nem jön <i>itt áll</i>	(Bq)Tény
(Apr*)	Feltevés Ha valaki megsértődött, akkor az nem jön el	(Bpr*)Feltevés Ha valakiben a kíváncsiság (a személyes érdeklődés stb.) erősebb a sértődöttségnél, akkor az eljön.

2.2. Persze mind eljött, van, akiben nem él sértődöttség, hát eljön, van aki megsértődött, de azért itt áll.

Persze mind eljött.

Egyes entitéma:

(Ap)	Feltevés <i>nem él sértődöttség benne</i>
(Aq)	Tény <i>hát eljön</i>
(Apr*)	Feltevés Ha valakiben nem él sértődöttség, akkor az eljön.

Kettős entitéma

(Ap)	Feltevés <i>megsértődött</i>	
(Aq*)	Elvárás <i>de azért</i> nem jön	(Bq)Tény <i>itt áll</i>
(Apr*)	Feltevés (Bpr*) Ha valaki megsértődött, akkor az nem jön el.	Feltevés Ha valakiben a kíváncsiság (a személyes érdeklődés stb.) erősebb a sértődöttségnél, akkor az eljön